

<https://doi.org/10.15407/uhj2025.05.020>

УДК 94(477)^а12—15”+929.5

Станіслав КЕЛЕМБЕТ

кандидат історичних наук, доцент,
старший науковий співробітник,
відділ історії України середніх віків та раннього нового часу,
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
stas.kelembet@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2174-627X>

КНЯЗІ СТЕПАНСЬКІ: МАЛОВІДОМА

«УДІЛЬНА ДИНАСТІЯ» XIII — СЕРЕДИНИ XV ст.

Мета — дослідити походження князів Степанських, проаналізувати рідкісні згадки про членів цього роду, уточнити час і причину конфіскації великим князем Казимиром Степанської волості. **Методологія** заснована на принципах наукової неупередженості, застосовуються такі методи, як історико-хронологічний, порівняльно-історичний, текстологічного аналізу, ретроспективний. **Наукова новизна.** Наведено аргументи проти належності князів Степанських до династії Гедиміновичів. Запропоновано гіпотезу про їх посвоячення з Гольшанськими близько 1400 р. Уточнено вірогідний час та обставини, за яких Степанська волость перейшла у володіння останніх. **Висновки.** Перші князі Степанські (XIII ст.) походили з турово-пінської гілки Рюриковичів. Цей рід міг продовжити існування й у складі Литовської держави. Семена Степанського, згаданого 1387 р., слід ототожнити з Семеном Івановичем, який у 1388 р. мав певний стосунок до Луцька й використовував печатку із зображенням гіпоцентавра. Вірогідно, на межі XIV—XV ст. хтось із князів Степанських одружився з дочкою князя Івана Гольшанського, київського намісника Вітовта, і саме внаслідок цього посвоячення Гольшанські запозичили від Степанських геральдичну емблему (між 1401 і 1422 рр.). Чоловіча лінія князів Степанських обірвалася в 1440-х рр. А законна спадкоємиця

Цитування: Келембет С. Князі Степанські: маловідома «удільна династія» XIII — середини XV ст. *Український історичний журнал*. 2025. № 5 (584). С. 20—39. <https://doi.org/10.15407/uhj2025.05.020>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Марія Михайлівна була позбавлена права на Степань у зв'язку з подіями кінця 1453 р. — арештом свекра та вітчима юної княжни, звинувачених у намірі відірвати Волинь від Литовської держави. Після цього великий князь Казимир надав Степань литовському аристократові Юрієві Гольшанському, котрий, за версією автора, доводився родичем князям Степанським.

Ключові слова: князі Степанські, Рюриковичі, Гедиміновичі, князі Гольшанські, гіпоцентавр, Волинська земля, Казимир Ягайлович.

Князівський рід Степанських існував упродовж «найтемнішого» відтинку вітчизняного середньовіччя, загалом украй бідного на писемні джерела (за винятком хіба «руських земель» Польської корони). Досить сказати, що всі *прямі* свідчення про згаданих князів до припинення їхньої чоловічої лінії можна перелічити, без перебільшення, на пальцях однієї руки. З огляду на таку надскупу джерельну базу не дивно, що Степанські не привертала й особливої уваги дослідників. Спеціальна історіографія теми, не рахуючи коротких генеалогічних нотаток, представлена лише нарисом В. Собчука, де послідовно, але далеко не вичерпно розглянуто інформацію про князів Степанських литовського періоду [1, с. 109—112]. Навіть регіональну належність Степанської волості у XIV—XV ст. історики приймали ретроспективно, виходячи з реалій XVI ст., коли її (вже як володіння Острозьких) зачисляли до складу Волинської землі (зазвичай цей факт безпідставно «поглиблювався» й на попередні століття).

Укріплений «город» Степань (нині однойменне селище Сарненського р-ну Рівненської обл.), розташований на лівому березі Горині, згідно з археологічними даними Б. Прищепи, виник у XII ст. Не пізніше наступного століття став центром окремої волості, первісна площа якої визначається у 1300 кв. км, а на початку XVII ст. досягла близько 2000 кв. км [2, с. 45, 140, 196]. На півночі Степанська волость межувала з Дубровицькою, на заході — з Чорторійською, на півдні — з Пересопницькою й Дорогобузькою, а на сході доходила до р. Случ [1, с. 109].

Час утворення Степанського «удільного князівства»¹ невідомий, безперечно лише те, що воно існувало у другій половині XIII ст. Це засвідчує останнє повідомлення Волинського літопису, яке відноситься до зими 1289—1290 рр.: «Тое же зимы преставися . Степанський князь . Иванъ сынъ Глѣбовъ . плакахуся по немь вси людье от мала и до велика . и нача княжити в него мѣсто сынъ его Володимиръ» [3, стп. 938; 4, с. 152, 358—359]².

Перша версія-здогадка щодо походження князів Степанських з'явилася чотири століття тому. Автор так званого Густинського літопису, пишучи свій твір у Києві близько 1630 р., переказав цитовану звістку під 1290 р. із таким «уточненням» біля

¹ Беремо цей термін у лапки як суто історіографічний, відсутній у синхронних джерелах.

² У Хлебниковському списку цей фрагмент вставлений посеред оповідання про Володимира Васильковича, ніби відносячись до зими 1288—1289 рр. [4, с. 152]. Напевне, у протографі списку «кусень тексту про пінських князів» містився на останньому, не до кінця заповненому аркуші, який випав із первісної оправи й був навмання вставлений ближче до кінця кодексу [5, с. 228—230]. У значно старшому Іпатіївському списку цього технічного дефекту немає, тут «пінські» повідомлення завершують весь літопис.

імені Івана Глібовича: «внук Ростислава Руриковича» [6, с. 317]. Цей останній (старший син київського князя Рюрика Ростиславича) був добре відомий «густинському» компіляторові, який занотував короткочасне княжіння Ростислава Руриковича в Києві 1204 р. та його смерть 1218 р., що нібито сталася «в Чернѣговѣ» [6, с. 274, 286]. Однак далі, переказуючи події 1232 р., укладач «оживив» Ростислава Руриковича, ототожнивши його з однойменним пінським князем: «Володимерь Рурикович кїевскїй и Ростислав, брат его, пѣнскїй восташа на Данила Романовича, понеж отець его Романъ много зла сотвори Рурикови, отцєви их» [6, с. 291]. Прямим джерелом цього повідомлення, яке насправді відноситься до 1229 р., був так званий Галицький літопис середини XIII ст. Однак там «Ростиславъ пиньскїй» (Святополкович?) та його союзник «Володимерь кїевскїй» (Рурикович), звичайно, братами не названі [4, с. 90, 201—202]. Це просто неможливо, оскільки Ростислав Рурикович помер ще 1217 / 1218 р., а пінські князі належали до зовсім іншої гілки руської династії. Всі джерела «густинської» хроніки з'ясовані, жодних «утрачених літописів» серед них не було³, тож версію про Ростислава «Руриковича» Пінського та його нащадків князів Степанських однозначно слід визнати невдалим (і досить типовим) здогадом компілятора XVII ст. Проте ця нереальна генеалогія приймалася навіть деякими авторами XX ст. [7, с. 194; 8, с. 480, 486].

Водночас автор «густинської» хроніки навряд чи помилився, вважаючи князів Степанських нащадками Пінських (як це видно з порівняння звісток 1290 і 1232 рр.), хоч і «приписав» останнім хибного предка — Рюрика Ростиславича. Насправді турово-пінську гілку Руриковичів заснував Юрій Ярославич (середина XII ст.), онук Святополка-Михайла Ізяславича [див., напр.: 9, с. 307—310, 590]. Саме від нього, як зазначав ще М. Карамзін, мали походити й князі Степанські [10, стп. 93, 76, прим. 175]. У С. Соловійова згадувався (цілком гіпотетично) «Гліб Ростиславич степанський» [11, с. 184], а М. Хмиров «зробив» його молодшим сином «Ростислава Глібовича, князя пінсько-дубровицького», батьком котрого нібито був «Гліб Юрійович (Георгійович), князь пінсько-дубровицький, четвертий із шести синів Юрія (Георгія) Ярославича, князя турівського» [12, с. 95, 97, № 617, 623]. Насправді літописний Ростислав Пінський 1229 р. згаданий *без* патроніма й *без* титулу «Дубровицький», тоді як Гліб Юрійович дійсно був дубровицьким (1184 р.), потім турівським (помер 1196 р.) князем [3, стп. 631, 694]. Чому ж М. Хмиров так упевнено вивів Степанських саме від Гліба Юрійовича, а не від когось іншого з його братів? На користь такого варіанту справді є суттєві аргументи, які пізніше відзначить М. Грушевський. По-перше, «імя степанського князя Івана Глібовича підпирало б також сю гіпотезу: династії мали свої фамілійні імена, і такі імена як сі стрічаємо в турівській династії, а в волинській — ні». При цьому, з географічного погляду, Степанська волость «по всякій імовірності відокремила ся з Дубровицької» [9, с. 302 (прим. 2), 309]. А першим князем Дубровиці був саме Гліб Юрійович.

У новітній літературі цю думку розвинув Л. Войтович, зарахувавши до предків князів Степанських не лише Гліба Юрійовича Дубровицько-Турівського, а і його

³ Докл. див.: [6, с. CXLVIII—CLXVIII].

гаданого сина князя Олександра Дубровицького (загинув на Калці 1223 р. [13, с. 63, 266]). Дослідник категорично стверджував: «Степанське князівство було дубровицьким уділом. Можна не сумніватися, що Гліб був молодшим сином дубровицького князя Олександра Глібовича, який міг отримати свій уділ після загибелі батька у 1223 р. Незнаний з джерел старший син отримав Дубровицю. Ім'я Гліб у степанського князя непрямо підтверджує гіпотезу, що Дубровицьке князівство утримали за собою нащадки Гліба Юрійовича» [14, с. 362]. Такий варіант не виключений, але він — лише один із кількох можливих. Як впливає з наведеної вище думки М. Грушевського, Степанське «князівство» мало дістатися молодшому спадкоємцеві дубровицького князя. Але чому ж, за Л. Войтовичем, «можна не сумніватися», що це був син саме Олександра 1223 р.? Виокремлення Степанської волості з Дубровицької могло відбутись і значно раніше, скажімо при поділі синів Гліба Юрійовича (помер 1196 р.), та суттєво пізніше, навіть у другій половині XIII ст. Адже про батька Івана Глібовича 1290 р. не відомо нічого, крім імені. Зазвичай його «інерційно» визнають степанським князем, хоча Гліб цілком міг сидіти в Дубровиці, виділивши Степань своєму *молодшому* синові.

Тож про перших степанських князів, за браком джерел, можна констатувати лише те, що вони походили з турово-пінської гілки Рюриковичів, скоріше за все відокремившись від дубровицьких у межах широкого періоду з кінця XII до другої половини XIII ст. Найбільш вірогідний родовід цієї лінії виглядає так: Гліб Юрійович дубровицький і турівський (помер 1196 р.) → Олександр Глібович (?) дубровицький (загинув 1223 р.) або якийсь його невідомий брат → Гліб дубровицький чи степанський → Іван Глібович степанський (помер 1290 р.) → Володимир Іванович степанський (1290—? рр.).

Уже у середині XIII ст. пінські князі були змушені визнати певну владу волинських Романовичів, за думкою М. Грушевського, вони навіть «сходять на підручників Данила» [4, с. 90, 113; 9, с. 310—311]. Очевидно, ця залежність від сильніших сусідів тривала принаймні до часів Юрія Львовича (перше десятиріччя XIV ст.). Влада останнього над роздробленим «Турово-Пінським князівством» була цілком реальною, оскільки вся ця територія ввійшла до складу Галицької митрополії, створеної (з ініціативи Юрія) в 1303 р. За документами Константинопольського патріархату, новопосталий церковно-адміністративний округ отримав у підпорядкування «наступні п'ять єпископій: Володимирську, Перемишльську, Луцьку, Турівську (курсив наш — С. К.), Холмську» [15, с. 399, 403]. Тож зовсім не дивно, що Волинський літопис 1290-х рр. завершувався специфічними записами про кількох пінських і степанських князів — мабуть, волинський автор сприймав їх як васалів свого власного володаря (на той час Мстислава Даниловича).

У першій половині XIV ст. територія колишнього «Турово-Пінського князівства» перейшла до складу Литовської держави. Великий князь Гедимін, який помер наприкінці 1341 р. [13, с. 353; 16, с. 341—344], ще за життя надав Пінськ своєму синові Наримунтові [16, с. 271, 275, 282, 291]. Але при цьому в деяких інших, дрібніших, волостях цілком могли залишитися й місцеві руські князі. У другій половині XIV ст., коли обсяг інформації з історії західноруських земель

помітно збільшився, на Поліссі поряд із князями Пінськими, безперечними Наримунтовичами, бачимо відразу кількох інших князів, серед них і Степанського.

11 серпня 1387 р. Вітовт Кейстутович, князь берестейський і городенський, висланий королем Владиславом Ягайлом на Галич, де засів угорський воевода Бенедикт, видав останньому лист («*litteram*») з обіцянкою милості польського монарха [17, с. 13]. У цьому оригінальному акті Вітовт виступав «разом із братами нашими любими» («*una cum fratribus nostris dilectis*»), серед яких послідовно названі князі: «Георгій інакше з Белза» («*Georgio alias de Belz*»⁴) — Юрій Наримунтович Белзький, старший із живих онуків Гедиміна; «Федір із Ратна» («*Fedario de Rathin*») — Федір Ольгердович Ратенський, старший брат короля Ягайла; «Василь із Пінська» («*Wassilio de Pinsko*») — Василь Наримунтович Пінський⁵, брат Юрія Белзького; «Федір із Володимира» («*Fedario de Ladomi[ri]a*») — Федір Любартович Володимирський⁶, молодший онук Гедиміна; «Григорій зі Слуцька» («*Greorio de Sluczsko*») та «Семен Степанський і т. д.» («*Symeone Stepansky etc.*»).

Про двох останніх Ю. Вольф писав: «Юрій (саме так — С. К.) Слуцький і Семен Степанський могли бути рідними братами князя Василя Пінського; на таку думку наводить невелика відстань як Слуцька, так і Степані від Пінська, долю якого ці міста природно мали поділяти» [18, с. 21; 22, с. 504]. Інші польські автори також зараховували Семена Степанського до Гедиміновичів, довільно ототожнюючи його з однойменними внуками Гедиміна: Ю. Пузина — з Семеном, братом Федора Любартовича [23, с. 136, прим. 44], згаданим у 1384—1386 рр. [21, с. 13—14, 16]; Я. Тенговський — із Семеном Євнутійовичем, згаданим у 1390 р. [20, с. 194—195]. Не така конкретна позиція В. Собчука, однак і на його думку, оскільки в документі 1387 р. «князь Семен Степанський значиться як один із братів Вітовта», це «переконливо свідчить на користь належності останнього до Гедиміновичів» [1, с. 46, 110].

Та ніхто зі згаданих дослідників не враховував, що в політичних взаєминах середньовічної Східної Європи всі правлячі особи, незалежно від реальної їх спорідненості, а навіть династичної належності, вважалися умовними «братами». Цей факт, зафіксований масовими прикладами в літописній риторичі XII—XIII ст., цілком підтверджується й документами XIV ст. та пізнішими. Наприклад, близько 1340 р. Рюрикович великий князь смоленський Іван Олександрович на-

⁴ У публікації А. Прохаски помилово надруковано незрозуміле «*Debek*» — явно замість «*de Belz*». Уже укладач інвентарю Краківського коронного архіву, де акт зберігався в 1681 р. (публікація 1862 р.), правильно назвав князя Юрія Белзьким (*Belzensis*), так і у Л. Голембіовського 1846 р. [18, с. 16, прим. 1]. Юрій Наримунтович княжив у Белзі та Холмі до 1377 р., але називався Белзьким ще й у 1392 р. [16, с. 289, 305, 324].

⁵ Цей князь зветься Наримунтовичем у його власній грамоті на пінські землі, що збереглася в оригіналі [19, с. 86—91]. Ю. Вольф помилово вважав Василя Пінського сином віртуального Михайла Наримунтовича [18, с. 20—21], засновуючись лише на підробленому чи дефектному записі XVI ст. [19, с. 6—8; 20, с. 25—26, 39].

⁶ Докл. див.: [21].

зивав своїми «братами» магістра Лівонії та великого князя литовського Гедиміна: уклав договір «с братомъ своимъ с мѣстерѣмъ с ризьскимъ [...] како то брат мой старѣишии Кедимень докончалъ» [24, с. 69—70]. Литовсько-московська перемирна грамота 1372 р. починалася з того, що великий князь Ольгерд і його брат Кейстут «[по]слали есмы своихъ пословъ къ брату къ своему, к велико[му] князю Дмитрею Ивановичу» [25, с. 338]. Тож й «удільні» князі, яких Вітовт у 1387 р. називав своїми «братами», не обов'язково мали бути *винятково* Гедиміновичами. Це, зокрема, стосується останніх у наведеному вище переліку (та, відповідно, найменш знатних) Григорія Слуцького, Семена Степанського. Відомо також кілька інших актів кінця XIV ст., де Рюриковичі виступали поряд із Гедиміновичами, а іноді навіть попереду них⁷.

Якби Семен Степанський 1387 р. був Наримунтовичем, братом Юрія Белзького й Василя Пінського — виглядало б досить дивним, що цей онук Гедиміна не згаданий більше у жодному синхронному джерелі⁸. Ототожнення степанського князя з Семеном Любартовичем навряд чи можливе, оскільки до володінь Любарта на Волині (докладно перерахованих у литовсько-польській угоді 1366 р. [16, с. 736]) Степань не належала. Те саме стосується й Семена Євнутійовича, батько та старший брат котрого володіли дрібним Заславським «уділом» біля білоруського Мінська [16, с. 381—382]⁹.

Непорозумінням видається теза О. Однороженка, нібито Семен Степанський 1387 р. тотожний із Семеном Івановичем Лютим Гольшанським (помер 1433 р.) [29, с. 428¹⁰]. Литовський рід князів Гольшанських дійсно володів Степанню, але тільки з 1450-х рр., коли король Казимир надав її Юрієві Семеновичу, синові Семена Лютого, причому лише «до своє воли» (див. нижче). А перед тим існува-

⁷ Див. нижче про акт 1388 р., де перелік поручителів очолював князь Федір Данилович (Острозький), а другим виступав князь Роман Федорович (Кобринський), онук Гедиміна.

⁸ Щоправда, в деяких московських родоводах, укладених не раніше другої половини XVI ст., синами Наримунта вказані Патрикій (чиї нащадки служили в Москві) та бездітний Семен [26, с. 80, 136, 222]. Однак показово, що в найдавнішому родоводі «Начало государей Литовскихъ», укладеному близько 1530 р., записаний один Патрикій [27, с. 254]. Семен Наримунтович відсутній і в так званій «Оксамитовій книзі» 1687—1688 рр., текст якої засновувався на офіційному «Государевому родословці» середини XVI ст. [28, с. 30]. Отже ім'я Семена в пізніших варіантах родоводу Гедиміновичів є лише «доповненням» первісного. Його походження невідоме, але навряд чи це була якась достовірна інформація двохсотрічної давнини. Про існування Олександра, Юрія та Василя Наримунтовичів, реальних осіб XIV ст., московські родоводи нічого не знали.

⁹ Утім О. Ліцкевич приймає й навіть розвиває гіпотезу Я. Тенговського: «Євнутій держав деякі володіння на Волині, оскільки брав участь в укладенні мирних угод між ВКЛ і Польським королівством у 1352 і 1366 рр., які стосувались спірних волинських територій». Цей «невеликий волинський уділ з центром у Степані» нібито й успадкував молодший син Євнутія Семен. Однак Степань ніколи не була «волинським уділом», адже навіть на початку XVI ст. (як і у XIII ст.) до Волинської землі ще не зачислялася. В угоді 1366 р. докладно перераховувалися всі волинські міста, належні Любартові, Кейстутіві й самому Ольгердові (Кобрин), але про Степань і володіння Євнутія тут — ані слова.

¹⁰ Серед посилянь у прим. 316 указана й публікація акта 11 серпня 1387 р.

ли князі Михайло та Іван Степанські, яких ототожнити з кимось із Гольшанських неможливо¹¹. Крім того, в 1387 р. Семен Гольшанський для князя-володаря Степані був би занадто молодим. Як побачимо далі, у цей час активно діяв не лише його батько, а й навіть дід Ольгимунт Гольшанський.

Тож вагомих доказів на користь литовського походження Семена Степанського 1387 р. не існує. Водночас той самий Ю. Вольф визнавав, що на Поліссі після приєднання краю до Литви залишалися дрібні князі, нащадки турово-пінських Рюриковичів. До таких, зокрема, належали Городецькі, згадувані у джерелах кінця XIV — початку XV ст., чийм родовим гніздом був Городок на Пінщині (нині Давид-Городок, Брестська обл., Білорусь) [22, с. 135]¹². М. Любавський також писав, що частина турово-пінських волостей «залишалася деякий час і після підкорення Литви у володінні князів-отчичів, нащадків Святополка Ізяславича». Причому додавав: «Може бути, до цих князів-отчичів належали й князь Юрій Слуцький і Семен Степанський», згадані в акті 1387 р. [32, с. 23—24]. Схоже, цю думку поділяв також М. Грушевський, оскільки у своїх генеалогічних таблицях, укладених на основі праць Ю. Вольфа, серед потомства Наримунта Гедиміновича не вказував Семена Степанського, хоч і знав про його існування [33, с. 122, 507]. Нарешті, Л. Войтович прямо пов'язав Семена 1387 р. зі степанським Володимиром Івановичем 1290 р., вважаючи першого внуком другого [14, с. 365]. Така версія видається цілком правдоподібною, принаймні найбільш реалістичною.

Далі спробуємо показати, що князь Семен Степанський згадувався не лише 1387 р., а й ще у двох документах 1388 р., де він фігурував без титулу, однак із патронімом Іванович. Точніше, йдеться про дві редакції одного акта — поруки кількох князів і бояр, даної королю Владиславу Ягайлу за вірність йому Олехна Дмитровича (майбутнього луцького старости). Короткий варіант зберігся в оригіналі, розширений — у списку 1782 р., транслітерованому латиницею. Обидві грамоти видані в Луцьку, напевне в один день 10 жовтня 1388 р.¹³ Князі-поручителі в них виступають у такій послідовності: «князь Федоръ Данильевич, князь Роман Федорович князь Семень Іванович князь Александро Четвертенский Иванъ Несвизский» [35, с. 42]. Перші двоє впевнено ідентифікуються як Федір Острозький і Роман Кобринський, старший син Федора Ольгердовича Ратенського 1387 р.

¹¹ Київський воєвода князь Михайло Іванович Гольшанський був страчений у вересні 1433 р. — ще за життя старшого брата Семена Лютого, котрий помер між 25 вересня 1433 і 27 лютого 1434 рр. [30, с. 341—342, 531, 582]. Князь Іван Юрійович Гольшанський-Дубровицький, страчений у 1481 р., Степанню точно не володів [1, с. 113].

¹² Згодом руське походження князів Городецьких заперечував Ю. Пузина, намагаючись «прив'язати» їх до Наримунта, але цілком безпідставно (див., напр.: [20, с. 24—25]). Ми поділяємо тезу Ю. Вольфа про походження Городецьких, Острозьких і Четвертенських від турово-пінських Рюриковичів. Острозькі після того, як у середині XIV ст. осіли на Волині, цілком могли зберегти і предківський Турів. Принаймні у середині XV ст. він точно належав князеві Василеві Острозькому, який мав там власного намісника [31, стп. 735].

¹³ Хоча розширену редакцію опубліковано з датою 12 жовтня 1387 р., помилково «вчисленою» у XVIII ст. Про хронологію цих грамот докл. див.: [34, с. 106—109].

У 1560-х рр. Ян Замойський, укладаючи інвентар Краківського коронного архіву, подав опис усіх печаток, якими були засвідчені два згадані документи («Ex literis Wolhinae Nr 5—6»). На першій містився ранній гербовий знак князів Острозьких; на другій — литовська «погоня» (озброєний вершник, династична емблема Гедиміновичів); на третій — гіпоцентавр («sigillum tertium Hippocentaurgi»), котрий у правиці тримає булаву, а лівиця випнута ліктем догори. Ця третя печатка висіла тільки на першій із грамот, а на другій була вже знищена («perijt») [36, с. 61—62, № 534, 542]. Оскільки знаки перших двох печаток цілком відповідають іменам перших двох князів у самих документах, то не викликає сумніву, що третя печатка належала третьому поручителю — князеві Семенові Івановичу. Оскільки ж гіпоцентавр пізніше був усталеною геральдичною емблемою Гольшанських, Ю. Пузина впевнено ототожнив Семена Івановича 1388 р. з однойменним Гольшанським [37, с. 77, 82]. Така ідентифікація була прийнята і в подальшій літературі [29, с. 428; 38, с. 711], однак вона викликає серйозні сумніви.

По-перше, найстарша достовірна згадка Семена Гольшанського (помер 1435 р.) відноситься до 1401 р., коли «князь Іван Ольгимунтович (*dux Yvanus Olgimunti*) із синами своїми, зокрема Андрієм і Семеном та іншими», зобов'язався виконувати умови литовсько-польської унії [39, с. 37]. Станом на 1388 р. активно діяв не лише батько Семена Івановича, а й навіть його дід Ольгимунт [40, с. 450—455]. Тож у цей час Семен Гольшанський навряд чи досяг віку, коли міг мати власну печатку й авторитет, достатній для поруки перед королем Польщі.

По-друге, на рубежі XIV—XV ст. гіпоцентавр ще не був родовою емблемою Гольшанських. На двох печатках князя Івана Ольгимунтовича 1390 р., одна з яких добре збереглася, містилося зовсім інше зображення — постаті Богородиці-Оранти вправо з грецьким епітетом Агіосоритиси («*Hagiosoritissa*»), довкола напис: «Іванова печат [...] кимонтови(ч)а». Ця ж фігура, судячи з рисунка Я. Замойського, була вміщена й на печатці при грамоті Івана Ольгимунтовича 1401 р., але тут додано ще «тамгоподібний» знак у вигляді тризуба основою догори, увінчаного посередині хрестом із дрібним розгалуженням зверху [40, с. 441—443, 458—460]. Останній знак перетворився на спадковий. У самостійному вигляді він перейшов до герба Софії (Соньки) Андріївни Гольшанської, королеви Польщі (померла 1461) [29, с. 389—390], а на печатках князів Гольшанських використовувався (з часом у дещо зміненій стилізації) як допоміжний поряд з основною емблемою. Такою і став гіпоцентавр, уперше зафіксований на печатках Гольшанських 1422 р. На першій із них, князя Семена Івановича, міфічна істота практично повторює фігуру, описану Я. Замойським при акті 1388 р.: у правиці тримає булаву, а в лівиці — «звіра з відкритою пащею (символічне представлення потвори, може дракона чи змія)». Натомість на ідеально збереженій печатці молодшого брата, князя Михайла Івановича, людина-кінь у правій руці має довгий меч, а в лівій — щит. Знизу, між передніми та задніми ногами гіпоцентавра, вміщено практично той самий «тамгоподібний» знак, що й на печатці Івана Ольгимунтовича 1401 р. поряд із Богородицею [41, с. 78—79].

По-третє, грамоти 1388 р. були видані в Луцьку, а всі згадані в них поручителі мали володіння на Волині та прилеглих теренах¹⁴. Тож цілком логічно припустити, що до цього кола мав би належати і князь Семен Іванович. Однак перші свої маєтності у краї Гольшанські отримали тільки в 1450-х рр., разом із сусідньою Степанню.

Тож, за сукупністю наведених аргументів, гадаємо, князя Семена Івановича 1388 р. навряд чи можна ідентифікувати як однойменного Гольшанського 1401—1433 рр. Натомість першого, враховуючи його очевидний стосунок до «волинського» кола поручителів, серед відомих князів реально ототожнити лише з Семеном Степанським 1387 р. А якщо так, досить вірогідним стає кровний зв'язок цього Семена Івановича з пізнішими Гольшанськими. Це пояснює й запозичення останніми емблеми гіпоцентавр (не пізніше 1422 р.), і той факт, що після припинення роду Степанських у чоловічій лінії король Казимир у 1450-х рр. надав Степань князеві Юрієві Гольшанському. При подібних наданнях кровна «близькість» із попередніми власниками відіграла далеко не останню роль.

Звіроподібне зображення на відомих печатках XIV—XV ст. князів-Рюриковичів, до яких відносимо Семена Івановича 1388 р., рідкісне, але не виняткове. Лева, що крокує, зокрема, бачимо на печатках і монетах великого князя смоленського Юрія Святославича (1386—1404 рр.), а також булі його сина Федора Юрійовича. Пізніше цей самий лев з'явиться на печатках князів Жижемських, нащадків смоленських володарів [29, с. 418—421]. Більше того, нумізматичний матеріал засвідчує і знайомство з емблемою гіпоцентавр. На рубежі XIV—XV ст. «кентавр із мечем» зображувався на монетах серпуховського удільного князя Володимира Андрійовича, а в 1410-х рр. «крилатий кентавр» — на деяких тверських монетах [42, с. 206—207, 544—545, 589]. Новітні дослідники задавалися питанням: чому образ Богоматері-Агіосоритиси на печатках Гольшанських був замінений на гіпоцентавра? А. Райлайте та М. Антоневиц припускали, що джерелом запозичення став Великий Новгород, оскільки князь Семен Гольшанський, за інформацією пізньої Хроніки Биховця, певний час перебував там як намісник Вітовта. Однак останнє повідомлення, як зазначив С. Полехов, украй сумнівне [40, с. 457]. Гадаємо, цю загадку й може пояснити наша версія. Семен Гольшанський на початку XV ст. просто запозичив печатку свого повного тезки Семена Івановича Степанського кінця XIV ст., матриця якої дісталася йому внаслідок посвоячення з князями Степані¹⁵.

Найпростіше було б припустити, що Семен і Михайло Івановичі Гольшанські «успадкували» гіпоцентавра через пряме споріднення, будучи синами княжни Степанської, онуками Семена Івановича 1388 р. Однак у 1390 р. не хто інший, як Ві-

¹⁴ Князь Федір Данилович — Острог, князь Роман Федорович — Кобрин і частину Кошарської волості на Західній Волині, князь Олександр Четвертенський — відповідно Четвертню північніше Луцька, [князь] Іван Несвізький — Несвіж і майбутню Збаразьку волость на волинсько-подільському прикордонні, а також Городок у Луцькому повіті [34, с. 85—89, 113—115, 118]. Серед бояр Васько Кирдієвич згадується ще в оточенні волинського «великого князя» Дмитра (Любарта) 1366 р. [35, с. 14].

¹⁵ Як близьку аналогію, наведемо відомий приклад XIV ст.: використання Юрієм Болеславом Тройденевичем печатки свого діда й тезки Юрія Львовича.

товт, особисто говорив про Івана Ольгимунтовича як «одруженого з сестрою моєї дружини» [16, с. 50—59, 266, 269]. На той час Вітовт перебував у шлюбі з Анною, котру є всі підстави визнати княжною друцькою, а не смоленською (традиційна версія пізньої та сильно «політизованої» Хроніки Биховця) [34, с. 110—112]. Відповідно і дружина Івана Ольгимунтовича походила з князів Друцьких (чи хай навіть Смоленських), але не Степанських. Останній варіант теоретично можливий лише у двох випадках: 1) ідеться не про рідну, а двоюрідну чи якусь іншу сестру Анни Вітовтової; 2) князь Гольшанський був одружений двічі — з княжною Степанською (до 1390 р.) і вже потім Друцькою. Але настільки хиткі припущення, зрозуміло, надто сумнівні. Тож значно перспективніше розглянути інший варіант, а саме шлюб князя Степанського з княжною Гольшанською. Тим більше, що ця версія, здається, знаходить деяке підтвердження у джерелах (хоч і непрямого характеру).

22 квітня 1415 р. великий князь литовський Вітовт надав у власність Віленського кафедрального костелу «округ / волость чи околицю нашу Кам'янець (Каменець) звану, в землі нашій Київській розташовану, що княгиня Степанська мала й володіла» («*districtum sive territorium nostrum Camyenyecz dictum in terra nostra Kyowyensi iacentem, quem ducissa Stepanska habuit et possedit*») [43, с. 98—99]. Згідно з пізнішими документами, основна частина Кам'янецької (Каменецької) волості обмежувалася річками Локницею, Плотницею (південні притоки Уборті) та верхньою течією р. Словечна (притока Прип'яті). За ревізією 1545 р. вона відносилася до Овруцького повіту Київської землі: «*Волость Каменецкая, которая отдана на капитулу костела Виленского*». Її центром до кінця XVI ст. був Городець, уперше згаданий 1498 р., чий мешканці раніше «служили до Києва». Біля цього Городця (нині однойменне село Коростенського р-ну Житомирської обл.) досліджене складне городище X—XIII ст., яке слід визнати залишками давнього міста Кам'янець¹⁶.

Таким чином, зрозуміло, що належний княгині Степанській до 1415 р. Кам'янець, розташований за 40 км від київського Овруча, не мав сталого адміністративного зв'язку зі Степанню, віддаленою на 140 км у протилежному напрямку. За словами самого Вітовта, Кам'янець знаходився «у землі *нашій* Київській». А раніше ця волость, очевидно, належала княгині Степанській лише на праві *особистого* й тимчасового володіння, адже вона не змогла утримати її у власності князів Степані. Як же виникла така незвична ситуація? Найбільш задовільне пояснення, гадаємо, і полягає в гіпотезі про посвоячення Степанських із Гольшанськими.

Справа в тому, що на рубежі XIV—XV ст. Київська земля, до якої зачислялася Кам'янецька волость, перебувала під владою князя Івана Ольгимунтовича Гольшанського. Після недовгого київського княжіння королівського брата Скиргайла, котрий раптово помер (чи був отруєний) 10 січня 1395 р., Вітовт «посла князя Ивана Ольгимонтовичь ко Киевоу, и да емоу держати Киевъ» [16, с. 288—289, 306, 564—582]. Мабуть, Гольшанський залишався київським намісником і 5 лютого 1401 р., коли видав присяжну грамоту, в якій виступив «со всѣмъ. с моимъ. имѣниемъ. ис тымъ што держю. нынѣ и потомъ. от моего. гос(по)д(а)ря. великого.

¹⁶ Докл. про це йтиметься у: [44].

князя. Витовта. с городми. с мѣсты. и с землями» [35, с. 63—64]. Тут під «моимъ имѣниемъ» розуміються власні володіння Івана Ольгимунтовича (в Литві), окремі від тих, які він «держав» від Вітовта, включаючи ряд «городів» (замків), міст і прилеглих земель. Останнє визначення — досить широке й навряд чи мало на увазі щось інше, крім цілої Київщини¹⁷. В актовій мові Великого князівства Литовського XV—XVI ст. слово «державца» означало пожиттєвого управителя «господарської» волості з широкими повноваженнями. Тож князь Іван Гольшанський, скоріше за все, «держав» Київську землю до своєї смерті в першому десятилітті XV ст., оскільки в акті від 1 лютого 1411 р. фігурував уже його наступник — литовський пан «Гедигольд, перед тим воевода київський» («Gedigoldi pridem wouwode kyouiensis») [46, с. 133].

Намісницький статус Івана Ольгимунтовича в Києві поставила під сумнів О. Русина, оскільки нібито «на користь цього не промовляє жодне з відомих джерел. Паралельно звертає на себе увагу спадковість князівської влади в Києві впродовж першої третини XV ст.» [45, с. 85—88]. Дійсно, пізніше київськими правителями були сини Івана Гольшанського Андрій та Михайло (страчений 1433 р.). Однак про першого синхронних відомостей не збереглося, а князь Михайло Іванович у Мельнській угоді 1422 р. чітко названий «capitaneus Kyowiensis» [41, с. 11] (середньовічне латинське «capitaneus» завжди означало лише намісника-старосту, але ніколи — самостійного князя-володаря). В інших синхронних джерелах він фігурував як «herzog Michaeli Iwanowitz wayewode de Kyfen», «князь Михайло, киевський воевода» [30, с. 581—582]. Також звернімо увагу на Київський земський привілей 1507 р. (який повторював старший документ короля Казимира), де місцевій знаті гарантувалося: «А отчины и выслуги не отнимати, што которие будутъ выслужыли у великого князя Витовта и Жикгимоньта [...] то имъ потвержаемъ. А што придал князь Александръ а князь Семень, а не отчины чюжьи, и с того вас не рушаемъ» [47, с. 240—241]. Звідси видно, що київськими «удільними» князями, які мали повне право надання земельних володінь, визнавалися лише Олександр (Олелько) Володимирович і Семен Олександрович (1440—1470 рр.). Натомість за часів Вітовта (коли Київ «держали» князі Гольшанські) таке право належало винятково литовському господареві.

Водночас владні повноваження Гольшанських у Київській землі, на далекій окраїні Литовської держави, дійсно мали бути дуже широкими, а місцеве населення, ще незвикле до намісницького правління, традиційно сприймало їх як «справжніх» князів. Беручи до уваги цю специфіку, а також наші попередні міркування, ризикнемо припустити, що саме Іван Гольшанський десь на рубежі XIV—XV ст. і передав Кам'янецька волость, яку «держав» разом із Києвом, в особисте володіння княгині Степанської. А точніше — як шлюбне віно своєї дочки, виданої заміж за князя Степанського (сина Семена Івановича 1388 р.). Вітовт погодився

¹⁷ Правда, в літописному переліку князів, які загинули в битві на Ворсклі 1399 р., вказаний якийсь Іван Борисович Київський. Однак ще Ю. Вольф припускав, що насправді це міг бути син Івана Ольгимунтовича, «що імена ці переставлені: *Іван Борисович* замість *Борис Іванович*» [22, с. 95; 45, с. 57].

з такою «транзакцією» свояка, однак по смерті Івана Ольгимунтовича, десь одночасно з призначенням київського воеводи Гедигольда, повернув Кам'янець до складу власних володінь «у землі нашій Київській».

Запропонована гіпотеза, як видається, задовільно пояснює й неоднозначні права княгині Степанської на київський Кам'янець, і «сфрагістичне» посвячення Степанських із Гольшанськими. Нагадаємо, саме у цей період, між 1401 і 1422 рр., на печатках синів Івана Ольгимунтовича з'явився гіпоцентавр, раніше зафіксований на печатці Семена Івановича (Степанського) 1388 р. Причому, здається, матриця останньої була напряму привласнена старшим із братів Семеном Івановичем Лютим: міфічна істота з булавою у правій руці, а також аналогічний круговий напис (який навіть не потребував заміни, оскільки старий і новий власники виявилися повними тезками). Молодшому ж братові, Михайлові Івановичу (київському намісникові), довелося виготовити нову матрицю зі власним іменем: тут гіпоцентавр «отримав» нове озброєння — меч і щит, також було додано «тамгоподібний» родовий знак Гольшанських. Нарешті підкреслимо, що запозичення князями Гольшанськими нової геральдичної емблеми від власних свояків (через гадану сестру) князів Степанських виглядає не те що якимось дивним, а й цілком актуальним, навіть «модним» тогочасним явищем. Адже це відбулося, вірогідно, невдовзі після Городельської унії 1413 р., за умовами котрої литовські бояри-католики масово отримали герби, перейняті від польської шляхти [39, с. 50—54].

Під час міжусобної війни 1432—1438 рр., коли престол у Вільні посідав Сигізмунд Кейстутович, але переважна (й дедалі менша) частина руських земель держави визнавали владу Свидригайла Ольгердовича, політична належність Степанської волості невідома. На початку протистояння, у вересні 1432 р., був укладений спеціальний перелік міст, які зберегли вірність Свидригайлові. Серед них фігурувала і Степань, причому тут вона та сусідній Чорторийськ — крайні пункти на межі з Пінським Поліссям, підвладним уже великому князеві Сигізмундові [30, с. 265, 521, 525]. Згідно з деякими хронологічними міркуваннями, саме до 1430-х рр. відноситься народження княжни Марії Михайлівни Степанської, матір'ю якої була Федька Юршівна¹⁸. Відповідно, незадовго перед тим князь Михайло Степанський одружився з дочкою пана Юрші Івановича. Останній упродовж 1430—1438 рр. був активним прихильником Свидригайла, однак пізніше його покинув і в 1442—1452 рр. служив великому князеві Казимирові [30, с. 500, 628; 48, с. 38—39]. Водночас Степанські серед васалів Свидригайла, на відміну від Юрші, взагалі не згадуються, що особливо дивно для періоду 1437—1438 рр., від якого збереглася значна кількість грамот Ольгердовича, виданих переважно на Волині [30, с. 563—589]. Тож до палких прихильників Свидригайла князі Степанські точно не належали, а можливо, внаслідок його чергових поразок, особливо чутливих для феодалів із «буферних зон», узагалі перейшли на бік Сигізмунда (вбитий 1440 р.).

¹⁸ Марія в молодому віці овдовіла (у другій половині 1450-х рр.), близько 1460 р. знову вийшла заміж, невдовзі народила дочку, прожила до 1516 р. [34, с. 168—170, 226].

О. Галецький упевнено стверджував, нібито Степань входила й до складу так званої «Волинської держави» Свидригайла, що існувала в 1442 / 1443—1452 рр. (під формальною зверхністю великого князя Казимира)¹⁹. Однак польський дослідник спирався лише на пізнішу, кількасотрічну належність Степанської волості до Волинської землі / воєводства, парадоксальним чином посилаючись на акти 1511 р., з яких випливає якраз протилежне [48, с. 101 і карта]. В одному з них степанські бояри Федоровичі намагалися довести, ніби вони «бояре не Степанские, але бояре есмо звечные Вольньские, почонши от великого князя Витовъта». Проте ряд шляхтичів Волинської землі засвідчили перед королівським судом, що згадані особи — «бояре не Вольньские, але Степанские, и николи зъ Вольнцы не служивали и подъ хоругвью Вольньскою не стовивали, але здавна служили къ Степаню, посполъ зъ бояры Степанскими» [31, стп. 688]. В іншому королівському акті 1511 р., наданні князеві Острозькому, після Степані з волостю вказано три маєтки, *додатково* означені як «у землі Волинській розташовані» або «волинські». Звідси досить очевидно, що впродовж усього XV ст., як і попереднього (див. прим. 9, акт 1366 р.), Степань до складу Волині не належала²⁰. За церковно-адміністративним поділом, згідно з документом від 1489 р., місто знаходилось у віданні Турово-Пінської єпархії²¹, а не Луцької на Волині.

На початку правління великого князя Казимира Ягайловича, між 1440 і 1447 рр. (до його коронації в Польщі), один із князів Степанських згадувався як прямий васал литовського господаря. Зокрема в канцелярії останнього було зареєстроване таке надання: «Черясел кн(я)зю Ивану Степанському, его *ж* отчизна» [50, с. 31]²². Топонім «Черясел» ані в межах Степанської волості, ані загалом на території Великого князівства не фіксується, тому слід погодитися з версією, що рукопис Литовської метрики тут має прочитуватись як «Черясел(о)». Тобто йдеться про нинішнє с. Чаряя неподалік від м. Лукомль (Вітебська обл., Біло-

¹⁹ Цю думку підтримав В. Собчук, хоч і зазначив: «Але в оточенні Свидригайла в Луцьку князів Степанських не видно — їх немає ні серед реципієнтів, ані серед свідків тих кільканадцяти відомих нині привілеїв, які він надав» [1, с. 111].

²⁰ Щоправда, у відомому «Списку руських городів», укладення якого останнім часом відносять до 1448—1449 рр., «Степань на Горыни» розпочинає рубрику «А се Вольньський» [13, с. 476]. Однак це джерело, створене далеко на півночі, містить численні неточності. Зокрема в тій самій рубриці зустрічаємо «Пинескъ на Пинѣ», який до Волині ніколи не належав. Натомість поліський Турів зараховано до рубрики «А се Киевський гроди», а Слуцьк і Клецьк — «А се Литовський».

²¹ Княгиня Анастасія Гольшанська видала у Степані акт «под свѣдомом господина и отца нашего епископа туровского и пинского Євѣфимя», котрий засвідчив цей лист своєю печаткою [49, с. 89].

²² Цей запис у так званій «Книзі данин Казимира» не датований, але вище за нього (на три позиції), а також нижче (на дві) містяться регести, де литовський господар титулується лише великим князем, не королем, що вказує на період 1440—1447 рр. Звузити його на підставі згаданих у записі урядників неможливо, оскільки всі вони обіймали державні посади від 1440 до 1450-х рр.

руть)²³. На користь такої локалізації свідчить ще один запис 1444 / 1445 р., хоч в його останній публікації також бачимо помилку: «Войтъку, маршалъку, пять ч(о)л(о)в(е)ков у Лукомли: Хилько да Опанас, да Онисимъ; а в Остапъковичох: Авзареи, Иван да Нефед под Степанскимъ» [50, с. 44]²⁴. У сумі тут виходить не п'ять, а шість (3+3) підданих. Тому більш коректним є прочитання підкресленого нами слова в першій публікації 1897 р.: «а в Зареи» [51, с. 32], тобто як географічної назви «Зареи», а не власного імені «Авзареи» (до речі, відсутнього у церковному календарі). За такого варіанту в наданні дійсно перераховано імена п'яти підданих: у Лукомлі — трьох, в Остапковичах та у «Зареи» — двох. Останній топонім, на думку В. Носевича, потрібно розуміти як ту ж Чарею, і з таким тлумаченням варто погодитись, оскільки згадані Остапковичі також локалізуються неподалік від Лукомля [52, с. 167, 173, 182, рис. 4].

В. Носевич припускав, що Чарея могла належати до володінь одного з князів Лукомських, конфіскованих у нього як у прихильника Свидригайла після перемоги Сигізмунда 1435 р. [52, с. 167] чи трохи пізніше. Однак, зважаючи на те, що в наданні князеві Іванові Степанському «Черя сел(о)» фігурувало як «его ж отчизна», не менш вірогідний інший варіант: Степанські отримали цю білоруську маєтність через шлюбну угоду з попереднім власником. Але 1444 / 1445 р. принаймні один підданий у Чареї «под Степанскимъ» був наданий маршалкові Войтку. Більше того, приблизно у цей час цілим маєтком володів уже боярин (не князь) Іван, який помер до 1454 р., розділивши Чарею між кількома синами [22, с. 669—670]. Звідси робимо вірогідний висновок, що князь Іван Степанський пішов із життя до 1445 р., не залишивши прямих нащадків-спадкоємців.

Ми не знаємо, коли помер згаданий вище князь Михайло Степанський (брат Івана?), відомий лише за патронімом його дочки. У 1594 р., зокрема, князі Збараські посилалися на давній акт свого «продка» князя Семена Васильовича Збараського, який записав маєток Івачов дружині — «княжне Мари Михайловне Степанской»²⁵. Достовірність цієї інформації підтверджує скарга 1507 р., що її подала до господарського суду сама княгиня Марія Ровенська (так вона звалася по смерті чоловіка), «о Степань, поведаючи, ижъ бы то было именье ее отъчизное» [31, стп. 548]. Той факт, що Марія Михайлівна не змогла успадкувати / утримати Степань, за слушним здогадом В. Собчука, «міг зумовлюватися репресивними заходами Вільна, спрямованими на придушення сепаратистських настроїв верхівки Волині, частина якої [...] восени 1453 р. організувала навіть змову» [1, с. 112].

²³ Ідея генеалога-любителя С. Безносюка, висловлена у чат-дописі 23 липня 2023 р. (URL: https://imtw.org/topic/21965-ryurikovichi-gediminovichi-chingizidy-ili-drugic/page__st__680).

²⁴ Запис датовано 8-м індіктом, а один із наступних, тому ж маршалку Войтку, помічено: «Самъ великий кн(я)зь». Тобто йдеться про період 1440—1447 рр., у межах якого 8-й індікт припадав лише на 1444 / 1445 р.

²⁵ Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 22. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 84 зв. — 85.

Дійсно, як виявляється, чільні змовники мали прямий стосунок до княжни Марії Степанської. Ще О. Галецький переконливо довів, що це були луцький староста Немира Рязанович та впливовий волинський пан Олізар Шилович. Звинувачені в намірі піддати Луцьк татарам (!) чи, скоріше, Польщі, наприкінці 1453 р. вони перебували під арештом у Вільні, хоча врешті король Казимир і «зам'яв» цю справу [48, с. 221—231]. Так от, у 1450-х рр. дружиною Войни-Якова, сина пана Немири, була Марія, дочка Федьки, на той час дружини Олізара Шиловича. Та сама Марія, яка після ранньої смерті Войни Немирича вийшла за князя Семена Збараського, а в 1480-х рр. згадувалася як «падчерица» Олізара Шиловича, княгиня Марія Семенова Ровенська, тобто уроджена княжна Степанська [34, с. 168—170]. Інакше кажучи, обидва очільники антилитовської змови 1453 р. були найближчими свояками Марії Михайлівни: Олізар Шилович — вітчимою (другим чоловіком матері), а Немира Рязанович — свекром. З іншого боку, «луцька змова» мала місце приблизно тоді ж, коли Степанську волость за волею литовського господаря отримав новий власник князь Юрій Гольшанський. Зважаючи на такі обставини, робимо майже впевнений висновок, що саме 1453 / 1454 р. король Казимир і позбавив княжну Марію Степанську права на «именъ еє отъчизное».

Юрій Семенович Гольшанський, хоч і православний, належав до кола вищої литовської аристократії, причому 1440 р. він був одним із головних вельмож, які запросили на віленський престол юного Казимира Ягайловича [22, с. 98—99]. На початку 1452 р., в очікуванні смерті старого Свидригайла, саме пінський намісник князь Юрій очолив литовське посольство до Луцька, забезпечивши перехід Волині під пряму владу Литви [48, с. 175—180]. В нагороду за це Юрій Семенович міг отримати Дубровицьку волость, розташовану між його намісницьким Пінським повітом та власним маєтком Небле / Нобель [50, с. 57] і Волинською землею²⁶. Про надання ж йому сусідньої Степанської волості згадано в королівському акті 1511 р.: «бо тоє именъ Степанъ далъ былъ отецъ нашъ, корол и великии кн(я)зь его м(и)л(о)сть Казимир, кн(я)зь Юрью Семеновичу до своеє воли» [47, с. 457]. В латинському варіанті документа фігурували не тільки «замок Степанъ із містечком і всім округом, інакше волостью», а ще й три двори «в землі Волинській розташовані, звані Золотий, Подоляни, Горбаків» («Szolothow, Podolyany, Chorbakow») ²⁷. Причому тут уточнено, що «маєток Степанъ із (*сум*) названи-

²⁶ Про належність Дубровиці Гольшанським раніше Юрія Семеновича, всупереч історіографічній традиції [1, с. 47, 112; 48, с. 179], достовірна інформація відсутня. Лише Т. Нарбут писав, нібито Юліана Гольшанська, вдова Вітовта, «померла року 1448, маючи літ сімдесят, у Дубровиці під Львовом» («Umarła roku 1448, mając lat siedmdziesiąt, w Dąbrowicy pod Lwowem»), із посиланням на якісь «Замітки Верцинського рукоп.» («Notacye Wiercińskiego rękop.») [53, с. 562—563]. Однак це — типова вигадка Т. Нарбута, відомого фальсифікатора деяких своїх «джерел». Не кажучи про Дубровицю «під Львовом», насправді велика княгиня Уляна по смерті Вітовта була заарештована Свидригайлом, який «вельъ еъ вморити» не пізніше 1433 р. [30, с. 153, 532].

²⁷ Українські назви цих поселень та їх розташування (поза межами Степанської волості) див. на карті В. Собчука [1, с. 126].

ми трьома дворами волинськими, найясніший покійний володар Казимир [...] надав вельможному покійному Георгію Семеновичу князю Гольшанському» [54, с. 83—84]. Останній володів кількома маєтками на Волині, з яких Золотиїв («Zolotyw») разом зі Степанню успадкував молодший син Юрій, а «Житин і Подоляни і Горбаків і Країв» («Zyczun et Podolani et Horbatw et Krauw») — удова княгиня Юліана [55, с. 71—72].

Вказані володіння князь Гольшанський отримав не пізніше 1458 р., коли його бояри засвідчили приватний акт в Острозі: «а князя Юревих бояр было при том: пан Патрикей *Краевский* и пан Гаврило маршалко его, а пан Митко воевода *подольнский*» [1, с. 112—113; 49, с. 50]. І явно не раніше 1452 р., коли Юрій Семенович уперше з'явився на Волині. Найвірогідніше, король Казимир надав йому Степанську волость, конфісковану спадщину Марії Михайлівни, разом із волинськими маєтками, невдовзі після викриття «луцької змови» її вітчима й свекра, тобто 1454 р. Князь Гольшанський добре відповідав інтересам Вільни на Волині, будучи авторитетним православним аристократом, хоч і прибулим із Литви. Крім того, якщо наші попередні міркування правильні, Юрій Семенович доводився близьким родичем (двоюрідним братом?) останнім князем Степанським у чоловічій лінії.

Остання представниця роду у жіночій лінії Марія Михайлівна свого права на Степань уже не повернула, однак за чверть століття дещо «компенсувала» його в інший спосіб. Її єдина дочка Анастасія, народжена у другому шлюбі з князем Семеном Збараським-Колоденським, наприкінці 1470-х рр. вийшла за князя Семена Юрійовича Гольшанського, який десь на початку 1480-х рр. (по смерті брата й матері) успадкував Степань, зробивши це місто своєю резиденцією [1, с. 113—114; 22, с. 99]. Тож дочка останньої княжни Степанської опинилась у родовому гнізді своїх предків, що фіксував її запис чоловікові від 1489 р. [49, с. 89]. А 1505 р., після смерті князя Семена Гольшанського, Степань узагалі перейшла в повну власність Анастасії Семенівни. В 1507 р., коли частки маєтку були присуджені іншим Гольшанським, стара княгиня Марія Ровенська нагадала, що «то было именье ее отъчизное», але цю скаргу за давністю часу відхилено. Втім її дочка Анастасія Гольшанська й надалі зберегла дві третини Степані, які 1511 р. передала в розпорядження свого впливового зятя князя Костянтина Острозького, а той домігся надання йому всієї Степанської волості як «вислути» [34, с. 227—229]. Марія Михайлівна за своє довге життя стала очевидицею періоду належності Степані Гольшанським (1454—1511 рр.), переживши навіть власну дочку. Княгиня Марія Ровенська померла після 24 липня 1516 р. — мабуть, незадовго до травня 1518 р.²⁸ Ця енергійна аристократка, утративши офіційне право на родову Степанську волость, вочевидь посприяла тому, щоб забезпечити її перехід до своїх прямих нащадків. А вже князь Костянтин Острозький доводився Марії Михайлівні внучатим зятем, а його син і майбутній спадкоємець Ілля був єдиним правнуком останньої уродженої княжни Степанської.

²⁸ Її біографію докл. див.: [34, с. 168—181]. Останній документ, який видала сама «княгиня Марія Семенова Василевича Ровенская» спільно з князем К. Острозьким і його дружиною Анною 6 березня 1516 р., нещодавно повністю опублікований [56, с. 64—65].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Sobchuk, V. Vid korinnia do krony: Doslidzhennia z istorii kniazivskykh i shliakhetskykh rodyn Volyni XV — pershoi polovyny XVII st. Kremenets, 2014. 508 p. [in Ukrainian]. [Собчук В. Від коріння до крони: Дослідження з історії князівських і шляхетських родин Волині XV — першої половини XVII ст. Кременець, 2014. 508 с.].
2. Pryshchepa, B. Pohorynski mista v X—XIII st. Rivne, 2016. 298 p. [in Ukrainian]. [Прищепя Б. Погоринські міста в X—XIII ст. Рівне, 2016. 298 с.].
3. Ipatievskaiia letopis (PSRL. T. 2). Moscow, 2001. 648 p. [in Old Russian]. [Ипатьевская летопись (ПСРЛ. Т. 2). Москва, 2001. 648 с.].
4. Halutsko-Volynskiy litopys. Doslidzhennia. Tekst. Komentar. Kyiv, 2002. 400 p. [in Ukrainian, Old Russian]. [Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар. За ред. М.Ф. Котляра. Київ, 2002. 400 с.].
5. Nasonov, A. Istoriia russkogo letopisaniia XI — nachala XVIII v. Moscow, 1969. 556 p. [in Russian]. [Насонов А.Н. История русского летописания XI — начала XVIII в. Москва, 1969. 556 с.].
6. The Hustynja Chronicle. Ed. O. Tolochko. Harvard University Press, 2013. CXCVIII, 421 p. [in English, Ukrainian].
7. Rapov, O. Kniazheskie vladeniia na Rusi v X — pervoi polovine XIII v. Moscow, 1977. 264 p. [in Russian]. [Рапов О.М. Княжеские владения на Руси в X — первой половине XIII в. Москва, 1977. 264 с.].
8. Litopys Ruskyi za Ipatyskym spyskom. Trans. L. Makhnovets. Kyiv, 1990. 592 p. [in Ukrainian]. [Літопис Руський за Іпатським списком. Пер. Л. Махновець. Київ, 1990. 592 с.].
9. Hrushevskiy, M. Istoriia Ukrainy-Rusy. T. 2. Lviv, 1905. 633 p. [in Ukrainian]. [Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 2. Львів, 1905. 633 с.].
10. Karamzin, N. Istoriia gosudarstva Rossiiskogo. Vol. I. T. 4. Saint Petersburg, 1842. 186, 162 col. [in Russian]. [Карамзин Н.М. История государства Российского. Кн. I. Т. 4. Санкт-Петербург, 1842. 186, 162 стб.].
11. Soloviov, S. Sochineniia. Vol. II. Istoriia Rossii s drevneishikh vremen. T. 3-4. Moscow, 1988. 788 p. [in Russian]. [Соловьёв С.М. Сочинения. Кн. II. История России с древнейших времён. Т. 3-4. Москва, 1988. 788 с.].
12. Khmyrov, M. Alfavitno-spravochnyi perechen udelnykh kniazei russkikh i chlenov tsarstvuiushchego doma Romanovykh. Polovina 1: A—I. Saint Petersburg, 1871. 160 p. [in Russian]. [Хмыров М.Д. Алфавитно-справочный перечень удельных князей русских и членов царствующего дома Романовых. Половина 1: А—И. Санкт-Петербург, 1871. 160 с.].
13. Novgorodskaiia Pervaia letopis starshego i mladshego izvodov. Ed. A. Nasonov. Moscow; Leningrad, 1950 [in Old Russian]. [Новгородская Первая летопись старшего и младшего изводов. Под ред. А.Н. Насонова. Москва; Ленинград, 1950].
14. Voitovych, L. Kniazha doba: portrety elity. Bila Tserkva, 2006. 782 p. [in Ukrainian]. [Войтович Л. Княжа доба: портрети еліти. Біла Церква, 2006. 782 с.].
15. Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae. Ed. J. Darrouzès. Paris, 1981. XVI, 521 p. [in French, Old Greek].

16. Litskevich, O. "Letopisets velikikh kniazei litovskikh" i "Povest o Podolie": opyt kompleksnogo kriticheskogo razbora. Saint Petersburg, 2019. 928 p. [in Russian].
[Лицкевич О.В. «Летописец великих князей литовских» и «Повесть о Подолье»: опыт комплексного критического разбора. Санкт-Петербург, 2019. 928 с.].
17. Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae. 1376—1430. Ed. A. Prochaska (Monumenta mediae aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. T. 6). Kraków, 1882. CXVI, 1114 p. [in Latin, Polish].
18. Wolff, J. Ród Gedimina. Kraków, 1886. VIII, 172 s. [in Polish].
19. Grusha, A. Mianownaia gramata kniazia Vasilia Narymontavicha i farmiravanne pismovoi kultury v pravovoi sfere Vialikaga kniastva Litovskaga w aposhniai tretsi XIV — pershai tretsi XV st. Minsk, 2010. 96 p. [in Belarusian].
[Груша А.І. Мяноўная грамата князя Васіля Нарымонтавіча і фарміраванне пісьмовай культуры ў прававой сферы Вялікага княства Літоўскага ў апошняй трэці XIV — першай трэці XV ст. Мінск, 2010. 96 с.].
20. Tęgowski, J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów. Poznań; Wrocław, 1999. 320 s. [in Polish].
21. Kelembet, S. Fedir-Fedot (Fediushko) Liubartovych, kniaz Lutskyi i Volodymyrskyi, derzhavtsia Siverskyi. *Siverianskyi litopys*. 2018. 6: 13-36 [in Ukrainian].
[Келембет С. Федір-Федот (Федюшко) Любартович, князь Луцький і Володимирський, державця Сіверський. *Сіверянський літопис*. 2018. № 6. С. 13—36].
22. Wolff, J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. Warszawa, 1895. XXV, 698 s. [in Polish].
23. Puzyna, J. Potomstwo Narymunta Gedyminowicza. V. Michał ks. Piński. *Miesięcznik Heraldyczny*. 1932. 7-8: 133-136 [in Polish].
24. Smolenskie gramoty XIII—XIV vv. Ed. T. Sumnikova & V. Lopatin. Moscow, 1963. 140 p. [in Old Russian].
[Смоленские грамоты XIII—XIV вв. Подг. Т.А. Сумникова и В.В. Лопатин. Москва, 1963. 140 с.].
25. Kuchkin, V. Dogovornye gramoty moskovskikh kniazei XIV v.: vneshnepoliticheskie dogovory. Moscow, 2003. 368 p. [in Russian].
[Кучкин В.А. Договорные грамоты московских князей XIV в.: внешнеполитические договоры. Москва, 2003. 368 с.].
26. Rodoslovnaia kniga po trem spiskam. *Vremennik Imperatorskogo Moskovskogo obshchestva istorii i drevnostei rossiiskikh*. 1851. X: VIII, 286 p. [in Old Russian].
[Родословная книга по трём спискам. *Временник Императорского Московского общества истории и древностей российских*. Москва, 1851. Кн. X. VIII, 286 с.].
27. Letopis po Voskresenskomu spisku (PSRL. T. 7). Saint Petersburg, 1856. X, 346 p. [in Old Russian].
[Летопись по Воскресенскому списку (ПСРА. Т. 7). Санкт-Петербург, 1856. X, 346 с.].
28. Rodoslovnaia kniga kniazei i dvorian rossiiskikh i vyezzhikh. P. I. Moscow, 1787. 352 p. [in Old Russian].
[Родословная книга князей и дворян российских и выезжих. Ч. I. Москва, 1787. 352 с.].
29. Odnorozhenko, O. Rodovi, dynastychni ta terytorialni znaky v lytovsko-ruskii kniazivskii heraldytsi XIV — pershoi polovyny XVII st. *Zapysky NTSb*. 2018. CCLXXI: 366-453 [in Ukrainian].
[Однороженко О. Родові, династичні та територіальні знаки в литовсько-руській князівській геральдиці XIV — першої половини XVII ст. *Записки НТШ*. Львів, 2018. Т. 271. С. 366—453].
30. Polekhov, S. Nasledniki Vitovta: Dinasticheskaia voina v Velikom kniazhestve Litovskom v 30-e gody XV v. Moscow, 2015. 712 p. [in Russian].

- [Полевых С.В. Наследники Витовта: Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV в. Москва, 2015].
31. Litovskaia metrika. T. 1 (Russkaia istoricheskaia biblioteka. T. 20). Saint Petersburg, 1903. VII, 50 p., 1566 col., 258, IV p. [in Old Belarusian].
[Литовская метрика. Т. 1 (Русская историческая библиотека. Т. 20). Санкт-Петербург, 1903. VII, 50 с., 1566 стб., 258, IV p.]
  32. Liubavskiy, M. Oblastnoe delenie i mestnoe upravlenie Litovsko-Russkogo gosudarstva ko vremeni izdaniia Pervogo Litovskogo statuta. Moscow, 1892. VIII, 884, C, VI p. [in Russian].
[Любавский М. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания Первого Литовского статута. Москва, 1892. VIII, 884, C, VI с.]
  33. Hrushevskiy, M. Istoriiia Ukrainy-Rusy. T. 4. Kyiv; Lviv, 1907. 538 p. [in Ukrainian].
[Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 4. Київ; Львів, 1907. 538 с.]
  34. Kelembet, S. Kniazi Nesvizki ta Zbarazki: XIII — rochatok XVI st. Kremenchuk, 2021. 332 p. [in Ukrainian].
[Келембет С. Князі Несвізькі та Збаразькі: XIII — початок XVI ст. Кременчук, 2021. 332 с.]
  35. Rozov, V. Ukrainski hramoty. T. 1. Kyiv, 1928. 176, 75, IX p. [in Old Ukrainian].
[Розов В. Українські грамоти. Т. 1. Київ, 1928. 176, 75, IX с.]
  36. Piekosiński, F. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne. *Studia, rozprawy i materiały z dziedziny historii polskiej i prawa polskiego*. Kraków, 1907. T. 7/2: 18-138 [in Polish].
  37. Puzyna, J. O pochodzeniu kniazia Fedka Nieświzkiego. *Miesięcznik Heraldyczny*. 1911. 5-6: 74-82 [in Polish].
  38. Gumowski, M. Pieczęcie Książąt Litewskich. *Ateneum Wileńskie*. 1930. VII/3-4: 684-725 [in Polish].
  39. Akta unji Polski z Litwą 1385—1791. Wyd. S. Kutrzeba i W. Semkowicz. Kraków, 1932. LVI, 571 s. [in Polish].
  40. Polechow, S. & Butyrski, M. Pieczęć kniazia Iwana Olgimuntowicza Holszańskiego. *Inter Regnum et Ducatum: Studia ofiarowane Profesorowi Janowi Tęgowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*. Białystok, 2018. 441-461 [in Polish].
  41. Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju Mełneńskiego z 1422 r. Wyd. P. Nowak i P. Pokora. Poznań, 2004. XVII, 101 s. [in Polish].
  42. Guletskiy, D. & Petrunin, K. Russkie srednevekoveye monety. Moscow, 2017. 660 p. [in Russian].
[Гулецкий Д.В., Петрунин К.М. Русские средневековые монеты. Москва, 2017. 660 с.]
  43. Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji Wileńskiej. T. I/1. Wyd. ks. J. Fijałek i W. Semkowicz. Kraków, 1932. 288 s. [in Polish].
  44. Kelembet, S. The Khan, the Prince, his wife & her captor. *Ruthenica*. XIX (у друку).
  45. Rusyna, O. Studii z istorii Kyeva ta Kyivskoi zemli. Kyiv, 2005. 347 p. [in Ukrainian].
[Русина О. Студії з історії Києва та Київської землі. Київ, 2005. 347 с.]
  46. Codex diplomaticus Lithuaniae. Ed. E. Raczyński. Wrocław, 1845. XV, 391 p. [in Latin].
  47. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8 (1499—1514): Užrašymų knyga 8. Parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius. Vilnius, 1995. 710 p. [in Old Belarusian, Lithuanian].
  48. Halecki, O. Ostatnie lata Świdrygiełły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka. Kraków, 1915. VII, 315 s. [in Polish].
  49. Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. Wyd. Z.L. Radziwiński. T. I. Lwów, 1887. XXIX, 204 s. [in Polish, Old Ukrainian, Latin].
  50. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 3 (1440—1498): Užrašymų knyga 3. Parengė L. Anužytė ir A. Baliulis. Vilnius, 1998. 166 p. [in Old Belarusian, Lithuanian].
  51. Zapisi zemelnykh dach korolia Kazimira. *Dokumenty Moskovskogo arkhiva Ministerstva yustitsii*. Ed. M. Dovnar-Zapolskiy. Moscow, 1897. I: 1-62 [in Old Belarusian].

- [Записи земельных дач короля Казимира. *Документы Московского архива Министерства юстиции*. Т. I. Изд. М.В. Довнар-Запольский. Москва, 1897. С. 1—62].
52. Nasevich, V. Lukoml i Lukomlskaia volasts. *Historyčna-arkhealabichny zbornik*. 1994. 4: 161-186 [in Belarusian].
[Насевич В.Л. Лукомль і Лукомльська воласьць. *Гістарычна-археалагічны зборнік*. Мінск, 1994. № 4. С. 161—186].
53. Narbutt, T. *Dzieje narodu Litewskiego*. Т. 6. Wilno, 1839. 566, 50 s. [in Polish].
54. Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie. Wyd. B. Gorczak. Т. III. Lwów, 1890. XI, XXXV, 556 s. [in Polish, Old Ukrainian, Latin].
55. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25 (1387—1546): Užrašymų knyga 25. Parengė D. Antanavičius ir A. Baliulis. Vilnius, 1998. XXII, 462 p. [in Old Belarusian, Lithuanian].
56. Ruska (Volynska) metryka. Кныга за 1569—1572, 1574 г. Ed. P. Kulakovskiy & Yu. Sviatets. Kamianets-Podilskyi, 2023. 228 p. [in Ukrainian, Old Ukrainian].
[Руська (Волинська) метрика. Книга за 1569—1572, 1574 рр. Упор. П. Кулаковський, Ю. Святець. Кам'янець-Подільський, 2023. 288 с.]

Надійшла / Received 05.09.2025

Stanislav KELEMBET

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Docent,

Senior Research Fellow,

Department of History of Ukraine of the Middle Ages and Early Modern Times,

Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

stas.kelembet@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2174-627X>

PRINCES OF STEPAN: A LITTLE-KNOWN

“APPANAGE DYNASTY” OF THE 13th — MID-15th CENTURIES

The goal is to study the origin of the Princes of Stepan, analyze references to members of the family, and find out the time and reason for the confiscation of the Stepan district. **The methodology** is based on the principles of scientific impartiality and uses such methods as historical and chronological, comparative historical, textual analysis, and retrospective analysis. **Scientific novelty.** Arguments are presented against the belonging of the Princes of Stepan to the Gediminids dynasty. A hypothesis is proposed about their marriage with the Princes of Holshany, somewhere around 1400. The probable time and circumstances under which Stepan came into the possession of the Holshany Princes are specified. **Conclusions.** The early Princes of Stepan (13th century) came from the Turovo-Pinsk branch of the Rurikids. In the author's opinion, this family could have continued to exist as part of the Lithuanian State. Semen Stepanskyi, mentioned in 1387, should be identified with Semen Ivanovych, who in 1388 had some connection to Volyn and used a seal with the hippocentaur emblem. Probably around 1400, one of Stepan's Princes married the daughter of Prince Ivan of Holshany, the governor of Kyiv. It was as a result of this marriage that the Holshanski's borrowed the heraldic emblem hippocentaur from the Stepanski's (between 1401 and 1422). The male line of the Princes of Stepan was cut off in the 1440s. And their rightful heir, Mariia Mykhailivna, was deprived of the right to Stepan in connection with the events of the end of 1453, when the young Duchess's father-in-law and stepfather were arrested and accused of organizing an anti-Lithuanian conspiracy in Volyn. After that, the Stepan was granted to Prince Yurii of Holshany, a Lithuanian aristocrat and, according to the author, a relative of the Stepan Princes.

Keywords: *Princes of Stepan, Rurikids, Gediminids, Princes of Holshany, hippocentaur, Volyn, Casimir Jagiellon.*